

Тищенко К. М.

ОСНОВИ МОВОЗНАВСТВА : Системний підручник

К. : ВПЦ «Київський університет», 2007.— 308 с.

Створення підручників із мовознавчих дисциплін — справа не менш складна, відповідальна й почесна, ніж створення власне наукової лінгвістичної продукції. Зasadнича різниця між власне науковою і дидактичною літературою стосується як завдань, що стоять перед ними, так і їхніх адресатів. Однак є випадки, коли ця «опозиція» нейтралізується і навчальний текст, створений провідним мовознавцем із дидактичною метою, стає цінним і для фахівців. Найвідомішим прикладом тут є, звичайно, «Курс загальної лінгвістики» Ф. де Соссюра, і сюди ж можна віднести підручники й посібники Л. А. Булаховського, Т. Мілевського, Ю. С. Степанова, Ч. Гокета, В. Лімена тощо. Цінність подібних творів полягає передусім у тому, що вони гармонійно поєднують виклад пілісної системи ідей та концепцій самого автора з аналітичним оглядом стану справ у відповідній дисципліні. У цей спосіб такі твори нагадують професійним мовознавцям, що «територія» спільної для них науки простягається далеко поза межами їхніх індивідуальних дослідницьких інтересів і що саме цільність цієї «території» надає змісту результатам їхньої праці.

Є вагомій підставі вважати, що рецензована книга має повне право доповнити собою згаданий перелік. Її автор, доктор філологічних наук, професор Київського національного університету ім. Т. Шевченка, а також засновник і завідувач першого у світі Лінгвістичного навчального музею К. М. Тищенко довгі роки сполучає багатогранну викладацьку діяльність із різнобічною науковою творчістю, у якій інтерес до загальнотеоретичних і методологічних проблем та універсальних лінгвістичних закономірностей плідно співіснує з увагою до конкретних питань походження, структури й функціонування найрізноманітніших мовних ідіомів,

які виходять далеко за межі індоєвропейської сім'ї. Важливе місце в доробку автора посідає опрацювання проблематики метатеорії мовознавства як предмета дослідження й водночас викладання. Етапним на цьому шляху стало створення ним концепції метатеорії як логічної основи лінгвістичних знань, що водночас виступала як нова, кумулятивна парадигма цих знань. Цю концепцію, спершу захищену 1992 р. у форматі докторської дисертації, було потім опубліковано¹. Нинішній підручник становить подальший логічний крок у дидактично орієнтованому розгортанні цієї ж оригінальної новаторської концепції. Видано цей перший системний курс мовознавства до 175-річчя Київського університету із присвятою пам'яті проф. А. О. Білецького.

Структура книги відтворює логічну структуру створеної К. М. Тищенком лінгвістичної метатеорії. Праця складається з двох частин, присвячених відповідно логічному (синхронному) та історичному мовознавству. Їм передують вступ, у якому викладено систему вихідних методологічних параметрів підручника, тобто тих наскрізних понять, що утворюють вичерпну систему інтегральних характеристик теоретико-лінгвістичних відомостей. Цих параметрів п'ять: галузі, одиниці, концепції, історія, закономірності. Перший виходить із моррісівського тричленного протиставлення семантики (десініки), синтактики і прагматики, але перетворює його на п'ятичленне, диференціюючи останній член, відповідно до ступеня узагальненості суб'єкта мовної діяльності, на етно-, аксіо- та ідіопрагматику. Другий параметр ставить у відповідність цим п'яти галузям п'ять універсальних мовних мір, об'єднана послідовність яких розгортається у вигляді ланцюжка п'ятичленних опозицій (пентад), причому для суміжних пентад їхні «крайні» члени виявляються спільними. Це в сумі дає діапазон із 21 одиниці,

¹ Тищенко К. Метатеорія мовознавства.— К., 2000.— 350 с.

починаючи від найзагальнішого родового поняття загальносвітової багатомовної системи в галузі етнопрагматики і закінчуючи диференторами в галузі десигніки. Видається вартим особливої згадки новаторський характер останнього параметра. Автор слушно відзначає «прикрий брак... відомостей про ділянки давно відкритих законів будови, функціонування й часових змін мовних явищ» у довідковій та дидактичній літературі (с. 17). Підручник натомість містить виклад 53 із відкритих на цей час 216 загальнолінгвістичних закономірностей.

Обидві частини книги, кожна у свій власний спосіб, відтворюють зазначене членування. Перша частина містить п'ять розділів, що висвітлюють відповідно теорію етномов, (ді)алектів, ідіолектів, синтагматики та парадигматики і, нарешті, слова. Виклад кожної із цих окремих теоретичних галузей здійснюється за п'ятьма зазначеними параметрами; наприклад, розділ «Етнопрагматика: теорія етномов» складається з параграфів, темами яких є: лінгвосфера етномов; глобальна система етномов, регіональні, державні, парціальні, локальні етномови; концепції вегікулярних мов, ареалів, а також перекладу, етномовної відносності та універсальї; спорідненість мов, генеалогія, зрідненість мов, типи динаміки ареалів, ареальна класифікація, субстрат, глосохронологія, етномовні релікти; закономірності Гауса і Зіпфа (в розподілі етномов і родин мов), Есту-Зіпфа (у перекладі), Сводеша. Друга частина складається із двох розділів, у яких розглядаються теорія становлення мови і теорія її еволюції. У кожному з них спершу окреслюється предмет відповідної теорії, а потім дається характеристика кожної з п'яти дисциплін у межах генетичного та еволюційного мовознавства.

Принагідно автор також подає дані щодо способів дослідження, притаманних різним мовознавчим дисциплінам, наприклад, у останньому розділі він розповідає про порівняльно-історичний метод. Можливо, відповідну проблематику варто було б виділити як окремий параметр, завданням якого було б інформувати читача про конкретні лінгвістичні методики і процедури аналізу, а також і про науковий метод як такий. Це видається бажаним, оскільки, на жаль, побудова вузівських курсів, як правило, мало висвітлює ці питання, унаслідок чого у студентів практично немає уявлення про дослідницьку діяльність, про суть зв'язку між даними науки і методом, завдяки якому їх було отримано, натомість у них є тверде переконання, що єдиним джерелом наукових відомостей є підручник.

Кожний розділ закінчується списком цитованої літератури, а книга в цілому завер-

шується незвичним для нас, але гідним наслідування чином, містячи предметний, географічний та іменний покажчик, а також покажчик мов. На жаль, покажчик імен подає лише ті з них, які виступають безпосередньо в тексті, не згадуючи прізвищ у текстуальних посиланнях і бібліографічних списках.

Таким чином, рецензований підручник, об'єднуючи загалом 185 навчальних сюжетів, становить те, що можна окреслити, на зразок відомого твору бл. Августина, як *summa linguisticae*. Істотним складником книги є багатючі за своїм матеріалом і надзвичайно майстерні за рівнем виконання дидактичні й наукові схеми, що ними буквально рясніють сторінки: це географічні карти, просторові логічні та мнемонічні блок-схеми, логічні та генеалогічні «дерева» відношень, таблиці, матриці, графіки й гістограми. Предметом цих наочних ілюстрацій є практично необмежені за своїм зовнішнім (часовим і просторовим) та внутрішнім (людським психофізіологічним) втіленням явища всіх рівнів і підсистем структурної організації мови. Справжньою окрасою книги є вражаюча за масштабністю змісту кольорова схема «Відповідність біологічної, мовної та географічної історії людства (сучасний міждисциплінарний теоретичний синтез)», вміщена на розвороті з внутрішнього боку обкладинки.

Важливою рисою викладу дидактичного матеріалу в підручнику є те, що його зміст включає і відомості про дослідників, зокрема вітчизняних, пов'язані з навчальними сюжетами, вузлами й лініями смислового розгортання вихідних параметрів. Унаслідок цього метатеорія постає як цілісний і водночас поліфонічний теоретичний дискурс, у якому звучать голоси окремих учених, чия діяльність спричинилася до розширення кордонів знання про мову і до збагачення апарату лінгвістики. Дані про вчених, крім посилянь на їхні праці, містять також стислу характеристику їхнього внеску, часом також дати життя й смерті і, last not least, портрети. Хоча список цитованих імен можна, звісно, уявити й дещо іншим (зокрема, таким, що включав би видатних українських мовознавців Ю. Шевельова й О. Ткаченка або, скажімо, такі постаті, як Дж. Віко чи У. Еко), але ж будь-який вибір тут, як і деінде, неминуче є суб'єктивним, а вирішальне слово належить авторові.

Важливіше, однак, інше. Концепції деяких теоретиків, які самі по собі можуть виглядати як відмінні чи навіть взаємовиключні, у метатеоретичному контексті набувають нового, істотнішого значення, зокрема сприймаючись як такі, що, попри всю свою відмінність, доповнюють і поглиблюють одна

одну. Це явище слід розглядати як наслідок послідовно проведеної К. М. Тищенкою за-сади системності. Система як організована чи, за О. Ф. Лосевим, єдинороздільна сукупність складників, становить, як відомо, щось більше, ніж суму цих складників. Стосовно моделюючих (знакових) систем ця властивість виражається специфічно: належним чином упорядкована модель завжди повідомляє більше, ніж заклав у неї її автор. Інакше кажучи, системність моделі приводить до

того, що ця остання починає ніби самостійно породжувати нові нетривіальні смисли.

Водночас для цього їй потрібні уважні, прискіпливі, творчі реципієнти, які здатні вчитати з неї ці нові відомості. Але ж іще однією властивістю таких теоретичних творів, як рецензований, є те, що вони не лише промовляють до своїх реципієнтів, а й самі здатні творити свою власну аудиторію, свого власного, гідного їх читача.

С. С. ЄРМОЛЕНКО

ОД СЛОВА ПУТЬ ВЕРСТАЮЧИ Й ДО СЛОВА... : 36. на пошану Роксолани Петрівни Зорівчак, д-ра філол. наук, проф., засл. працівника освіти України / Редкол.: О. І. Чередниченко (голова) та ін.

Л. : Видавн. центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2008.— 1012 с.

Традиційний пошаний збірник — подарунок іменитому ювілярові-науковцю — має щось від портрета. Отже, рецензована книжка розкриває багатогранний образ професора Роксолани Петрівни Зорівчак, до чого долучилися її колеги та учні. Робота над збірником видалася тривалою, однак і став він не просто принагідним подарунком, а цінним для подальшого наукового пошуку мовознавчим джерелом.

Ювілейне видання дуже широке тематично. Книжка має розділи: «Перекладознавство», «Літературознавство», «Мовознавство», «Контрастивна лінгвістика», «Лінгвостилістика», «Методика викладання іноземних мов». Теми розділів відбивають наукові та практичні зацікавлення самої Р. П. Зорівчак, авторки численних розвідок із перекладознавства, контрастивної лінгвістики та англістики, розробниці концепції вишколу перекладачів і методики викладання перекладознавчих дисциплін. У цій рецензії розглянемо перекладознавчі й мовознавчі студії, що ввійшли до вагомому тому.

Перекладознавчий розділ присвячений здебільшого англо-українським та українсько-англійським перекладам (вибір цієї те-

матики не є випадковим: саме англомовним перекладам української літератури присвячені дві монографії ювілярки). Відкривають його дві концептуальні статті про історію та сьогодення українського перекладу й перекладознавства. У першій із них О. І. Чередниченко розгортає перед читачем спектр завдань і проблем, які протягом історії покликані розв'язувати перекладачі: чи «переселяти» читача в країну оригіналу або автора на батьківщину читача, що робити з ненормативними елементами в оригінальному тексті, чи слід додатково увиразнювати авторський текст тощо. Далі М. О. Новикова зосереджує увагу на специфічній ситуації з перекладами й перекладознавством у радянські часи, коли художній переклад часто ставав «альтернативною» історією рідної літератури, його мова — «альтернативним» варіантом розвитку рідної мови, а його теорія та критика — «альтернативною» філологією» (с. 37).

Об'єкти дослідження — від «Слова о полку Ігоревім» (Р. А. Ситар) до антитопій ХХ ст. (О. М. Войтович) та сучасної англомовної поезії (стаття О. Я. Івасюк і О. Д. Огуя про українські переклади Маргот Осборн). Чимало праць стосується різноманітних ас-